

Bartók Béla harmincöt év óta halott, de azóta egyre előbb. Ma egyike a legtöbbet játszott zeneszerzőknek. A közönség áll mellette egyértelműen, a szakzenészek közt akadnak hibáztatói is. Talán megalkuvó volt, kereste a közönség kegyeit? Ellenkezőleg: nála ridegebben senki sem utasította el magától mindazt a fogást, ami a közönség megnyerésére szolgál s ami művészetének befogadását egyengette volna. Mi hát a titka annak a népszerűségnek, amivel egyre inkább megelőzi egykori zenésztársait, sőt a mai „avantgarde”-ot is? A titok nyitját abban a viszonyban kell keresni, ami a népzenehez fűzi, s mindabban a következményben, ami ebből származik Bartók zenéje számára.

Lendvai Ernő vizsgálatai óta köztudomású, hogy Bartók muzsikájának szigorú hangzási és formai rendszere van. Ez azonban nem valami spekulatív úton kitalált, elvont modell vagy elv, hanem az élő zene – az emberi felfogóképeségben és a fizikai hang akusztikai törvényszerűségeiben élő zene – lehetőségeinek olyan köre, amibe az addigi hangrendszernek *kibővítésével* lehet eljutni, nem pedig megtagadásával. Az ötfokúság hangjainak egyszerre való megszólaltatásával, a szlovák népzene jellegzetes lyd-kvartjának, a magyar és román népzene gyakori tritonus-meneteinek, a magyar, morva és román népzene úgynevezett „akusztikus skálájának” megismerésével, egyáltalán, rég elfelejtett és korábban nem ismert hangsorok fordu-

lataival bővítette ki fokozatosan hangzáslehetőségeit. Fokról fokra rajzolódtak ki előtte azok a törvényszerűségek, amelyek teljesen kikristályosodva késői műveiben jelentkeznek, s amelyekben a kvintkörből és a felhangok rendszeréből levonható végső következtetésekig jutott el. Vagyis lépésről lépésre tudatosodott benne a „rendszer” – mindig a létező és emberileg felfogható, sőt a közösség által már felhasznált, hitelesített elemekből. Saját vallomása szerint abban látja a különbséget saját zenéje és külföldi társaié közt, hogy „mi a természet nyomán alkotunk, mert a parasztzene természeti jelenség”. Vagyis míg társai a 20. századnak azon az útján jártak, amin a ma zenészei azóta is egyre messzebb haladnak tovább: az individualizmus útján, ami kétségtelenül a század egyik jellemző magatartása, ő és népdalkutató társa a másik utat választotta: a közösségi utat, ami a 20. századnak nem kevésbé jellemző másik útja.

Ez a másik út, a népzeneből kiinduló, ugyanúgy felszabadította Bartókot az addigi zenei kötöttségek alól, és ugyanúgy új harmóniai lehetőségekhez, új zenei nyelvhez, majd a teljes tizenkétfokúsághoz vezette el, mint kortársait a pusztá spekuláció. Később pedig éppen azzal, amivel fölszabadította, tartotta is vissza olyan utak követésétől, amelyek nem ebből az emberi tapasztalatok alapján kialakult rendszerből vezettek tovább. Fölszabadító és megőrző hatás volt számára egyidejűleg. Éppen elég újat, elementárisat, ősit, modern kifejezésre alkalmasat talált dallamra, ritmusra, hangzásra, formára egyaránt a népzeneben a magyartól az arabig, hogy ne legyen kénytelen elmélettel, spekulációval keresni kifejezési lehetőséget maga számára. A népzene magukban is elégségesek voltak ellátni egy modern oeuvre-t tápláló anyaggal.

De zenei eszközök megismerésén, új hangzásrend kialakításán túl volt még valami több is, ami Bartókot a népzene von-

záskörében megtartotta: az az emberi világ, aminek a népzene művészi kifejezése. Az, aki a teljes emberség számára keresett megnyilatkozási lehetőséget, a humánumnak olyan sajátos, mély formájával találkozott a népdalgyűjtés folyamán, amit magához közel érzett, saját legbelső lényé rokonának ismert föl. Egy mélyen emberi világ megnyilatkozása új, elhasználatlan zenei világon keresztül – akiben ez a vágy élt, annak halálig tartó élmény és egész zenei gondolkodását meghatározó hatás lett a néppel és a népzenevel való találkozás. „Meggyőződésem szerint igazi... népi dallamaink mindegyike valóságos mintaképe a legmagasabbrendű művészi tökéletességnek. Kicsinyben ugyanolyan mesterműnek tekintem, mint a nagyobb formák világában egy Bach-fűgát vagy Mozart-szonátát... Így minden egyébtől eltekintve, megtanulhattuk ebből a zenéből a kifejezés páratlan tömörségét, minden lényegtelennek legszigorúbb kiküszöbölését – s éppen ez volt az, amire a romantikus korszak terjengős bőbeszédűsége után mindenekelőtt vágyódtunk.” Hasonló lelkesedéssel ír a bihari román dalokról segítő-társának, a belényesi román zenetanárnak: „Itt újból átvizsgáltam a gyűjtött anyagot, és mondhatom, hogy páratlan érdekességű dolgok vannak benne (tudniillik ami az úri közönségnek éppen nem tetszik). És hihetetlen, hogy... milyen csudálatos ritmikus változatosság van a zenei formációkban.”

Ezek a vallomások, sok hasonló mellett, elárulják, hogy itt valóban találkozásról van szó, a saját én felszabadulásáról. S természetesen következik belőle, hogy Bartók az „elemi emberinek” ezt a vonzását érezve, egymás után több nép zenéjéhez is fordult érdeklődésével. Már maga az igazi „nemzeti” keresése is egyre inkább az „általános”, az „emberi” felé vezet. Román barátja, a népzene-kutató Brăiloiu fogalmazta meg finoman, hogy mennél mélyebbre ásott Bartók a saját népe zenei hagyo-

mányában, annál inkább jutott el általános emberi sajátságokhoz. De akit a mélyen emberi érdekel, elmehet-e közömbösen a más népek mélyen emberi megnyilatkozásai mellett? Márpedig Bartók indulásakor az akkori Magyarországon lehetetlen volt nem találkozni ilyen megnyilatkozásokkal. Maga írja erről 1943-ban: „Nem véletlenül történt, hogy a népdalkutatás és a népdalból fogant magasabb művészet éppen Magyarországon virágzott fel oly bámulatos módon. Magyarország földrajzilag mintegy központja Kelet-Európának, és sokféle nemzeti-ségével az első világháború előtti időben valóságos kicsinyített képe volt Kelet-Európa népi sokféleségének. Ez a népi sokféleség a népek állandó érintkezése következtében a népzene legkülönfélébb és legváltozatosabb formáinak kialakulására vezetett; ez a magyarázata annak, hogy Kelet-Európa népzeneje oly bámulatosan gazdag népdaltípusokban és végeredményben népdalokban. Nem csoda, hogy éppen a kereszteződések közepontjában levő Magyarország muzsikusai oly nagy érdeklődéssel fordultak a bámulatos zenei kincs felé. Ez az érdeklődés kétféle gyümölcsöt termett. Az egyik a kelet-európai népdalfajták tudományos kutatása, leírása, rendszerezése, összehasonlítása; és ez végeredményben egy egészen új tudományágnak, az »összehasonlító népdalkutatásnak« megteremtésére vezetett. ... A másik ... eredmény az autochton magyar zeneművészet megteremtése volt ennek a páratlan értékű népzenei anyagnak hatása alatt. A zeneművészet megújíthatósága ismeretlen, elhasználatlan, teljesen friss népzenei kincsnek alapján: ez már szinte új világszemléletté vált Magyarországon. Teljesen félreismerik a helyzetet azok a nyugat-európaiak, akik ennek a világszemléletnek megnyilvánulását a zeneművészetben »folklorista« irányzatnak skatulyázzák el, bizonyos lekicsinylő hangszúllyal. Mert itt nem »folklorista« zenedarabkáknak idegen anyagba való be-

oltásáról, hanem annál sokkal többről van szó: új zenei szellem kialakulásáról földből kisarjadzott zenei erők alapján.”

Alig indult meg tehát 1906-ban a magyar népdalok után, rögtön ugyanabban az évben már szlovákok között is gyűjtött, s 1908-ban már megkezdte Biharban román népdalgyűjtését is. E két szomszédos néptől külön-külön többet gyűjtött, mint saját népétől: kétezer-hétszázhuszonegy magyar népdal mellett szlovák gyűjtése háromezer-kétszázharminckettőre, erdélyi és máramarosi román gyűjtése háromezer-négyszáznegy dallamra rúg. Régen nacionalizmusnak bélyegezték az ő „folklorizmusát” (néha még ma is). De vajon melyik nép nacionalizmusáról lehet szó nála, aki öt nép zenéjét kutatta és – a bolgárt is hozzászámítva – hatét szívta föl alkotásaiban – tegyük hozzá: háromnak egymást kizáró nacionalizmusa ellenére? És vajon lehet-e nacionalizmusnak nevezni, ha valaki időt és fáradságot nem kímélve, megtámadtatásoktól vissza nem riadva gyűjti, lejegyzí, összehasonlítja és részben saját költségén kiadja a különböző népek zenéjét? Ő éppen nacionalizmusok fölött és azoktól két tűz közé szorítva vetette meg alapjait a kelet-európai összehasonlító zenefolklor tudományának és jutott el a népek testvériségének következetes hirdetéséig.

Ha ugyanis hozzávesszük az előbbi három nép közt végzett gyűjtéséhez török, arab és szórványos egyéb gyűjtéseit is, majdnem tízezer dallamot kapunk. Ugyanekkor ezerszámmra tanulmányozta át olyan népek dalait is, akiknek már volt korábban gyűjtésük: a szlovákok *Slovenské Spevy*-jét, az ukránok dumyádalait Kolessa köteteiben és a morváknak, cseheknek 19. századi kiadványait. Ezeket nemcsak áttanulmányozta, hanem anyagukat bele is dolgozta saját gyűjteményébe.

De mindenre fogékony szelleme még ezzel sem érte be. Elvitte a Szahara mellé, Algériába, a Dzselfa-oázisba is, ahol meg-

lepetésére hasonló dallamfajtaát talált, mint amit a máramarosi románoktól jól ismert, az úgynevezett „hosszú éneket” („hora lungă”-t); és eljutott az anatóliai törökökhöz is, ahol a magyar ereszkedő dallamú, nyolc szótagos pentaton dalokkal talált rokon típusokat. Élete végén pedig, Amerikában a Parry-gyűjtemény délszláv énekeit jegyezte le a Columbia-egyetem megbízásából. S csak betegsége, majd halála akadályozta meg egy újabb vállalkozásban: a Seattle-i egyetem indián gyűjteményének lejegyzésében.

Ilyen kiterjedt anyagismeret már önmagában is összehasonlítást jelent. Bartók egész életében óriási arányú összehasonlító-feldolgozó munkát végzett. Ha korai halála nem jön közbe, bizonyára neki köszönhetnénk Kelet-Európa összehasonlító népzenei összefoglalását. Nagy részét ennek így is elvégezte kis tanulmányában, a *Népzene és a szomszéd népek népzeneje* címűben, ahol ugyan a magyar anyag kapcsolataiból indult ki, de a román, szlovák és ukrán nép zenei anyagáról is becses meghatározásokat és összehasonlító megállapításokat tesz. Továbbfejlesztette eredményeit a jugoszláv népzeneről szóló könyvében, ahol további összefüggésekre mutat rá egész Kelet-Európa népzenejében.

Szigorú pártatlanság jellemzi ezekben a megállapításokban. Még első bihari gyűjtése idejéből való az a már idézett levele, amelyben segítőtársának a dallamok értékéről írt lelkes sorai után a következőket olvashatjuk: „Ezek után talán nem veszi zokon, ha körülbelül húsz-huszonöt dallamot a gyűjteményben mint a magyaroktól még a régi időkben átvett és konzerváltat jelölök meg. Ilyen dallamátvételek, kölcsönhatások szomszédos népek közt elmaradhatatlanok. Persze ebben a kaoszban aztán csak az tud eligazodni, aki alaposan áttanulmányozta mindkettejük zenefolklore-ját. Épp azért ez a véleményem csak

ideiglenes, és eldöntésre ez a kérdés csak akkor kerülhet, ha még egy csomó más vidékről gyűjtöttem.” Ezért nem is írta bele még első könyvébe, a bihari kiadványba (1913-ban) az erre vonatkozó megjegyzéseket. Csak jóval később, 1934-ben viszi nyilvánosság elé összehasonlító kelet-európai tanulmányában.

Az idegen népek anyagát is közvetlen élményből akarta megismerni. Ő ugyanis nemcsak dalokat keresett, hanem embereket is, egy társadalmi magatartást. Sokszor hangoztatott felfogása szerint nemcsak a népdalok szépsége fogta meg, hanem a népi társadalom szelleme is. Szüksége volt a közvetlen érintkezésre a néppel, az emberekkel. „...szerintem nem elegendő, ha csak múzeumokban elraktározott parasztzenével foglalkozunk. Mert a lényeges az, hogy a parasztzenének szavakkal le sem írható benső karakterét vigyük át a műzenénkbe, hogy átömlésszük bele a paraszti muzsikálás levegőjét.” „Ahhoz, hogy ez a zene teljes hatalmával megragadjon – amire szükségünk van, ha azt akarjuk, hogy irányító erővel hasson alkotásunkra – ...fontos, hogy lássuk és megismerjük azt a környezetet is, melyben ezek a melódiák élnek. Látnunk kell az éneklő parasztok arcjátékát, részt kell vennünk táncmulatságaikban, lakodalmi, karácsonyi ünnepségeiken... A mi dolgunk az volt, hogy megérezzük ennek a mindaddig ismeretlen zenének szellemét, és ebből a szavakban nehezen kifejezhető szellemből kiindulva teremtsünk zenei stílust. És épp azért, hogy e zene szellemét helyesen ismerhessük meg, volt olyan fontos számunkra, hogy a gyűjtést saját magunk, a helyszínen végezzük.” Mondanunk sem kell, hogy nemcsak a zeneszerzőnek szükséges mindez, és válik javára, hanem a folkloristának is. Egy szlovák faluból írt egy ilyen élménybeszámolót leendő feleségének.

„A kedves, a naiv, az őseredeti nép! Itt mulatok velük immár másodnapja. Amint körülállják a fonográfomat, amint török magukat, hogy minél több nóta gyűljön a masinába. . . . És milyen kifogyhatatlanok nótában; 2 délután leadtak 60-at, 1½ évvel ezelőtt ugyanígy 50-et. Pedig egészen kis község ez a Darázs, vagy 1000 lakóval. Itt lakom, itt gyűjtök egy parasztházban. Kedden ünnep volt, 4 óra felé már kezdtek hozzám bevonulni, rövidesen tele lett a szoba aprajával-nagyjával. És dőlt a nóta. Közbe-közbe kedves epizódok folytak le. Egy szép szál ember mikor a kürt elé állítottam, megilletődve levette kalapját. Nagy kacaj! Az egyik leány (nagyon csinos volt) szerelmi dalt énekelt »Hanzinkáról«. Nem értettem jól ezt a nevet, hát a többiek elkezdik kiabálni, »Martinka, legyen a dalban Martinka«. A lányka kedves zavarral tiltakozott ez ellen – kiderült, hogy szeretőjét Martinkának hívják; innen az egész incselkedés.”

Ilyen hangulathoz, ilyen együttléthez elengedhetetlen a közvetlen emberi kapcsolat: a nyelvtudás. Bartók komolyan vette ezt a követelményt, s bár mind szlovák, mind román gyűjtéséhez igénybe vette odavaló értelmiségiek segítségét, kezdettől fogva tanulta mindkét nyelvet, és tudott is érintkezni énekeseivel saját nyelvükön. Szinte második szenvedélyévé vált a nyelvtanulás. Szlovák kiadványában segédkező munkatársának írja, hogy írhat neki tetszés szerint németül, magyarul, franciául, angolul, olaszul vagy románul. „Sajnos a szlovák írott nyelvet nem bírom (csak a népi szövegeket értem).” Ugyanígy állt a délszlávokkal. Žgancnek írt levele végén olvassuk:

„Sajnos, horvátul csak a népi szövegeket értem meg, de már az irodalmi kifejezéseket nehezen!” Egy más levelében a következő sorokra bukkanunk:

„Jövő nyáron . . . megint oda megyek éspedig a kabylokhoz. Ez egy berber néptörzs a hegyes tengerpart környékén. Már vásároltam kabyll nyelvtant!” Ankarába írja gyűjtése előkészületeiről:

„Időközben már elkezdtem törökül tanulni, ami nagyon fontos olyan valaki számára, aki török népzeneét akar gyűjteni.”

Megtanulni egy (kis) nép nyelvét: a legelőkelőbb formája a közeledésnek. Megismerni egy nép művészetét: annyi, mint megszeretni az illető népet. Bartók nemcsak saját népét szerette, hanem mindazokat, amelyek közé elment népdalt gyűjteni. S még a primitív körülmények sem tudták elrontani a kedves emberi légkör hatását. Az előbbi levél folytatásában ugyanis erről is értesülünk.

„½ 10-kor eltávoztak. No most mi lesz a vacsora? Van 3 tojás, tej – mondják. De kialudt a tűz, be kell fűteni. Hoznak fűtőanyagot – nem akar lángra kapni. Amint végignézzük a fapadlón, csupa víz, mintha most súrolták volna fel – a nagy néptömeg lábán hordta be ezt a sok vizet. Ágyaznak – véletlenül megérintem a falat: szinte csurog róla a víz. A fészkesfene üssön belé: hát ez mitől van; kint csikorgó hideg, benn 30 ember kigőzölgése 6 órán át; voilà tout; (Különben az est folyamán a lámpa több ízben el akart aludni; csak ajtónyitással lehetett benne tartani a lelket.) Tehát hamar toljuk félre az ágyat a faltól. Igen ám, de már késő, az ágynemű teljesen átnedvesedett. – Kezdem magamnak gratulálni: hideg szoba, átázott padló, nedves falak, s még hozzá vizes ágy!

A tűz végre pislogni kezdett s a házbeliék nyugodni tértek, rám hagyva a láng élesztgetését, a tojás megfőzését, a tej megmelegítését. Első dolgom volt, hogy megvizsgáltam a fűtőanyagot. Az is nedves. Széjjel raktam a spárhert lapjaira, hadd száradjon,

addig majd számlálgatom az aznapi gyűjtés eredményét. – Egy-
szerre csak füst csapja meg az orromat (no még ez kellett): oda-
nézek, hát a szétrakott fadarabok pörkölődnek a sparherton.
Elszedtem őket, közben megégettem a kezemet, majdnem bele-
ejtettem a tűzbe a sparhertlap karikáit – végre-valahára meg-
volt a nemesen egyszerű vacsorám, s a tűz is vígan lobogott.
Persze ilyen nedves szobának ez meg se kottyant. De, mond-
hatom, rég nem ízlett valami oly jól, mint ez a nyers tej barna
kenyérrel! Levetkőzésről nemigen lehetett szó; az ágyra terí-
tettem télikabátomat, erre ruhástul ráfeküdtem, és saját taka-
rómmal takaróztam. Így végződött az első nap Darázs falujá-
ban.”

Ez a nagy szellem, aki elsősorban mint a világ egyik első-
rangú alkotóművésze él az emberek tudatában, s aki alkotásai-
hoz nem méltatlan nagy zongoraművész is volt – tudjuk, meny-
nyi gyakorlást jelent ez és egyúttal mennyi megragadó élményt
is nyújt – s ehhez képest népdalkutatása mennyi lemondást és
fizikai erőfeszítést követelt, mégis így emlékezik vissza gyűjtő-
útjaira: „Nehéz elképzelni, milyen rengeteg munkával, erőfe-
szítéssel járt ez a gyűjtés... a legnyomorúságosabb falvakban,
a legprimitívebb viszonyok közt kellett élnünk, azon kellett
igyekeznünk, hogy megnyerjük a parasztok barátságát és bizal-
mát. Különösen az utóbbi ment nehezen... Mégis elmondha-
tom, hogy ezen a téren kifejtett fáradságos munkánk nagyobb
örömet szerzett minden másnál. Életem legboldogabb napjai
azok voltak, melyeket falvakban, parasztok között töltöttem.”
Később még a fáradságot és nélkülözést is elfelejtette: „Hason-
lóképpen tévednek azok is, akik azt hiszik, hogy ezeknek a föld-
ből kisarjadzott erőknak a helyszínen való tanulmányozása, köz-
napi nyelven szólva: a népdalgyűjtés valami rettentően fárad-

ságos, lemondással és áldozattal járó munka volt. Ami engem
illet, csak annyit mondhatok, hogy az az idő, amit ilyen mün-
kával töltöttem, életem legszebb része; és ezt nem adnám oda
semmi másért sem. Legszebb a szó legnemesebb értelmében,
mert egy még egységes, de már eltűnedező társadalmi beren-
dezkedés művészi megnyilatkozásának lehettem így közvetlen
szemlélője. Szép a fülnek, szép a szemnek!”

Minden találkozás parasztokkal öröm a számára. 1938-ban
írja egy svájci ismerősének.

„Tegnap és tegnapelőtt két szép napom volt: két ú.n. »csán-
gó« asszony volt itt Moldvából (Kelet-Románia): a csángók a
létező legkeletibb magyarok, akik sohasem tartoztak Magyar-
országhoz... A két asszony (analfabéták) dalokat énekelt, me-
séket mondott, különleges kiejtésével és régies viseletével elbű-
völő volt.”

Sajnos, az elbájoló élményhez hozzá kell fűznie:

„... rettenetesen el vannak nyomva (nyelvileg és politikailag
is)... Éppen a románok hihetetlen politikai elnyomása miatt
lehetetlen őket Budapestre hozni; most is csak az eucharisztikus
világkongresszus alkalmából volt lehetséges. Itt remek hang-
lemezfelvételeket csináltak róluk. Egyelőre azonban titokban
kell tartani a történetet, és később is név nélkül kell nyilvános-
ságra hozni, egyébként megtörténhetik, hogy a szegény ártat-
lan teremteseket a román rendőrség a dutyiba dugja csupán
azért, mert itt az anyanyelvükön dalokat és meséket adtak elő.
Szép a világ, ugye?!”

S ezzel már benne is vagyunk Bartóknak mint népdalkutatónak legfőbb problémájában, az állandó harcban a sovinizmus-sal szemben, amit két fronton kellett vívnia: saját honfitársaival éppúgy, mint a szomszédokéval. Ebben a harcban állandóan megnyilatkozik – mint egész tudományos munkájában – nemzetfeletti magatartása, tisztelete és szeretete más népek, általában a nép iránt s küzdelme a népek békés együttélésének eszméjéért. Az első világháború kitörésekor írja Romániába Bianunak:

„Már régóta akartam írni Önnek, de az események olyan izgalmat váltottak ki belőlem, hogy szinte megbénítottak. Amit leginkább óhajtanék, az, hogy legalább köztünk és Románia közt maradjon fenn a béke. De akármi történjék is, megkezdett munkámhoz hű maradok; életem céljának tekintem, hogy folytassam és befejezzem a román népzene tanulmányozását, legalább Erdélyben.”

S amikor kitört a román háború is, erdélyi román barátjának így írt:

„...nagyon is sokat gondoltam Önökre éppen a múlt ős szomorú eseményeivel kapcsolatban... Már maga ez a folyton fokozódó világfelfordulás, amely – úgy látszik – pályámat derékon törte (a népdalkutatásra célzok), hiszen a legszebb területek – éppen Kelet-Európa és a Balkán – vannak tökéletesen feldúlva; már ez is eléggé lesújtott. Hogy fáj a szívem, mikor hallottam, hogy egész Fogaras [román] népe... elhagyta otthonát a román hadsereggel. Vajon visszakerülnek-e ezek valaha, és ha igen, milyen állapotban?! Gyűjtheték-e ott még valaha? Hogy sajnáltam a csíki, gyergyói székeket – hiszen azt

a földet is bejártam... Úgy vágyakozom valami kis román ének vagy beszéd után: vajon nem lehetne-e nyáron néhány hétre valahová Biharba lemenni...?”

Bihar volt talán a legkedvesebb gyűjtőhelye: a legarchaikusabb állapotok, ennek következtében a legtermészetesebb megnyilatkozások az emberek részéről s a legősibb szépségek. Tango Egistót, operánk olasz karmesterét, két színművének bemutatóját is oda vitte.

Ez a nemzeti különbségeket és ellentéteket nem ismerő elfogulatlanság gyakran ütközött a hatóságok ellenállásába. Az első világháború idején Bécsben és Pesten katonadal-hangversenyt rendeztetnek vele a hadsereg vezetői. Bartók az összes nemzetiiségeket akarja szerepeltetni.

„Persze a rendező generálisok sok furcsaságot produkáltak. Pl. »Elhervaszt Ferenc Jóska« helyett: »Elhervadok a bánatba« (!!) kellett énekelni; aztán: csupán német és magyar nyelv volt engedélyezve (dualizmus): ezért kellett a tót dalokat német fordításban énekelni, ami t.k. számunkra közjogi sérelem ugye, mert a tótok Magyarországon laknak, nem Ausztriában, tehát – ha már fordításban – akkor magyar fordításban kellett volna dalaikat előadni. Továbbá: a programmon csakis »oesterreichische« meg »ungarische« Lieder elnevezés volt engedélyezve. Így aztán a tót dalok (ha román lett volna, a román is) mint »ungarische« Lieder szerepeltek. Csupán a közölt szöveg végén volt olvasható: »deutsche Übersetzung aus dem Slowakischen«. Szóval tombolt a bürokrácia és a magasabb katonai ész. ... Azt a bécsi díszhangversenyt a hadügyminisztérium Pesten is meg akarja ismételni. Pesti »illetékes« körök kinyilatkoztatták, hogy Pesten *csak* magyar dalokat szabad énekelni. Ezen megint a

hadügyminisztérium, aki engem bízott meg a pesti hangverseny művészi részének vezetésével, botránkozott meg. Én Bécsben... kijelentettem, hogy igenis lehet itt egy pár osztrák dalt is – már a viszonyosságból is – előadni, magyar részről pedig tót, román, esetleg horvát dal is szerepelhet a magyar mellett a műsoron. Ha a pestiek nem fogadják el a javasolt programot, akkor én inkább félreállok az egésztől. Csinálják a pestiek maguk, ha tudják. Itt t.i. a hadsereg katonadalainak bemutatásáról van szó, ez a címe is a hangversenynek, tehát nem lehet, igazsággal ellenkeznie a nemzetiségeket hallgatással mellőzni. Szóval így állunk Magyarországon! – Az újságból megrettenve értesülök újabb és újabb megrendszabályozásokról!! Szép dolgok ezek, mondhatom.”

Nemzeti elfogultságot nem ismerő munkásságáért belföldről és külföldről egyaránt támadások érik. Egy elmaradt szlovákiai előadásával kapcsolatban írja 1920-ban:

„Egyébként is akkor nálunk nem adtak útlevelet (a bojkott miatt); ... kiviteli engedélyt pedig a 10–15 mintahengerre fonográffal éppenséggel nem. Engem ugyanis az itteni lapok májusban a leghevesebben megtámadtak, mert egy (szigorúan tudományos) dolgozatom jelent meg a müncheni *Neue Zeitschrift für Musikwissenschaft*-ban az erdélyi románok népzenejéről. Bár a mi »Néprajzi Társaság«-unk részéről nyilvános elégtételt kaptam, egyéb hivatalos körök azonosították magukat a támadással. Tehát csak még nagyobb botrányt tört volna ki, ha most kérek kiviteli engedélyt hengerekre...”

Ugyanezt a német cikket hozzák fel vádként ellene a románok is, amikor 1934-ben megjelent összehasonlító tanulmányá-

ért is megtámadják. A német cikket is a magyar revizionizmus megnyilatkozásának magyarázzák. Bartók leszögezi: „Petranu tanár nagyon is téved, mert ez a cikk szó szerinti fordítása a budapesti *Ethnographia* folyóirat 1914. áprilisi számában megjelent cikkemnek. Ez a pusztán tény megdönti P. állítását, hogy cikkemet az 1918 után keletkezett magyar revizionizmus eszméje sugallta volna. Ezt a vádját még groteszkebbé teszi az a körülmény, hogy 1920 májusában Budapesten magyar túlzók, akik szintén nem tudták, hogy a német közlemény egy 1914-ben megjelent cikkem fordítása, cikkemet a magyarság elleni támadásnak bélyegezték és hazaárulással vádoltak meg. A román és magyar vádak szembevetése is bizonyosság arra, hogy említett cikkem teljesen tárgyilagos és pártatlan.”

S miután szinte tanulmányzámba menő, hosszú cikkben cáfolja a támadás minden tételét, lezárásul hitet tesz újból a kelet-európai népzenei kutatások mellett:

„... ahhoz az ezer meg ezer órához, amelyet a román népzene gyűjtésére, leírására (jól jegyezzük meg: egyetlen bonyolultabb parasztdallam lekottázása több órai munkát vesz igénybe), rendszerezésére és tanulmányozására fordítottam, még ezret meg ezret teszek hozzá a további kutatásra, nem azért, hogy valaha is köszönetet és jutalmat arassak (mennyire igazam volt, mikor ilyen szempontoktól eleve eltekintettem!), hanem hogy állandóan előbbre vigyem a kelet-európai népzene kutatás ügyét, azt a nemzetközi tudományt, amelynek életem javarészét szenteltem és szentelni fogom.”

Ilyen és még hevesebb viták sem tudták megrendíteni hitét a nemzetközi tudományos együttműködésben. Népzene kutatás nemzetközi méreteken – ez volt élete legdédélgetettebb szenvedélye. Népszövetségben, nemzetközi kongresszusokon, külföldön tartott előadásaiban, cikkeiben mindig javasolja a kü-

lönböző országok intézményeinek együttműködését, akkor még csak viaszhenger-másolatok megküldésében, később gramofonlemez-cserében. Költségvetési számításokat végez, meny-nyibe kerülne rendszeresíteni az ilyen másolást; egységes jel- kulcsra tesz javaslatokat a lejegyzés nemzetközi használatára, fölveti az addig nyomtatásban megjelent, különböző nemzeti- ségű népdalanyag együttes rendezésének gondolatát; egy jávai lemezsorozat matricáinak beolvasztását – minthogy a gramofontársaságnak nem fizetődött ki – „olyan vandalizmusnak” bé- lyegez, „hogya megakadályozására törvényt kellene hozni az egyes országokban”. Törökországban a kultuszminisztérium osztályfőnökével tárgyal a török népdalgyűjtés megszervezéséről. S a háborús készülődések idején felsóhajt egyik írása végén: „...ha csak azt a pénzt fordítanák népdalkutatásra, amit az egész világon egy esztendőben háborús készülődésekre fordítanak, akkor ezen a pénzen az egész világ népzenejét nagyjából föl lehetne gyűjteni.”

Élete végén mind jobban lefoglalja a népdalkutatás ügye. 1935-ben az a legnagyobb újság számára, hogy nem kell tanítania, helyette a nagy népzenei gyűjtemény sajtó alá rendezésén dolgozhat az Akadémián. Magyarországról való távozásáig majdnem mindennap tíz órát dolgozik az anyaggal, s még így is kevesli, napi húsz órát szeretne dolgozni, mint írta. Amerikában zongora tanszéket nem fogad el, csak a jugoszláv gyűjtemény lejegyzését vállalja. Két év múlva, amikor megszűnik ennek a munkának lehetősége, és befejezetlenül kell hagynia, keserűen írja egy levelében, hogy „gyűlöli a befejezetlenséget”. Pedig ez szín te sorsszerűen követte népzene kutató munkásságát. Halálos betegen is fáradhatatlanul dolgozott román népzene gyűjteménye teljes feldolgozásán: kétezer-ötszáz dallam, szö- veg és tánc tipológiáján. Megérni, sajnos, ennek végét sem

tudta: ez a nagy mű is csak halála után jelenhetett meg. Még rosszabbul járt szlovák gyűjtésével. Bár a dallamgyűjteményt 1923-ban átadta, megérni még az I. kötet megjelenését sem tudta (amely csak 1959-ben jelent meg), s az egész mű még ma sincs befejezve.

Az a munka, amit Bartók a népzene kutatásra áldozott, akkor is emberfeletti teljesítmény volna, ha egyedül ezzel foglalko- zott volna egész életében. De tudjuk, hogy ő mindezt zeneszer- zői és zongoraművészi pályájával párhuzamosan végezte. Erre csak olyan ember volt képes, aki magát mint népzene kutatót egy elszólásában „fanatikus”-nak nevezte. Csakhogy ő más fa- natikusoktól eltérőleg a munkának volt fanatikusa és a népek megbékélésének volt fanatikus híve.

Mint zeneszerzőt nem lehet követni. Stílusa annyira egyszeri, azt a hangrendszert, amit kialakított, annyira kimerítette, any- nyira egyénivé tette, hogy aki ezen az úton indul utána, ment- hetetlenül epigonná válik. Annál inkább kell követni a tudo- mányban. Itt nem szabad egyedül maradnia, mint egy megcso- dált, de piederstálra félreállított bálványinak. Legyen inkább út- mutató, aki után sokan indulnak. És példakép: egy tudós, aki teljesen azonosult tárgyával, egy valódi demokrata, aki azono- sult a néppel; nem is egy néppel, hanem minden néppel; egy ritka jellem, akit a támadások pergőtüze sem tudott eltántorí- tani meggyőződésétől és a népek szeretetétől. Úttörő tudomá- nyos kutatásokon, hatalmas munkatelsítményeken túl, újszerű anyag feltárása és még újszerűbb összefoglaló eredmények mel- lett leginkább ezt jelenti nekünk Bartók, a népdalkutató... S jelenti nemcsak magyaroknak, hanem az egyetemes emberi közösségnek is. Méltó azért, hogy román barátjának, a nagy zenefolkloristának, Constantin Brăiloiunak méltatásával hajol- junk meg előtte születése századik évfordulóján: „A művészet

elvesztett benne egy mestert, a tudomány egy csillagát, az erkölcsi emelkedés világa egy embert, a szó legmélyebb értelmében igazi és feddhetetlen embert, egy igaz embert.”

Az idézetek a következő helyekről valók:

Szóllósy András (szerk.): *Bartók Béla összegyűjtött írásai*, I, Bp., 1966, 756., 604., 751. és 653., 66. 596. Demény János (szerk.): *Bartók Béla levelei*. Bp., 1976, 152., 147., 443., 490., 210., 530., 590., 227., 238–239., 244–245., 259–260. Brăiloiu, Constantin: *Journal de Genève*, 1945, X. = *Schweizerische Musikzeitung*, 1948. III., 92–94.

1981

Változó fényekben

Bartók alakja ma úgy él világszerte az emberek tudatában, mint a nemzetek feletti emberi szolidaritásnak, a meg nem alkuvó politikai tisztaságnak, a kristálytisztá jellemnek példaképe. Zenéjét az elementáris emberi élmények példátlanul sűrített megnyilatkozásának érzik, s tudják, milyen felszabadító erőt jelentettek a kelet-európai népzene ennek a művészetnek kialakításában.

Mindig így volt ez, vagy a megértés csak nehezen és sokára törte át az értetlenség és félremagyarázás betonfalait? Most nem a tömegek értetlenségére gondolunk az új hangzásokkal szemben, sem a magyar közönség népdaltól való idegenkedésére, de még csak nem is a magyar, román és szlovák dilettánsok támadásaira Bartók tudományos megállapításai miatt. Ez mind az értetlen megnyilatkozása a mindenkor újjal szemben. De az értők, a műveltek, az új hívei, a nemzetközi elit vajon mindig egyértelműen állt-e Bartók mellé?

Tudnunk kell, hogy a nacionalizmus vádja kezdettől fogva feje fölött lebegett. Petranu támadására francia és német zeneszerek helyeseltek: látatlanban is elhitték, hogy egy magyar zenész, ha népdallal foglalkozik, csak irredenta-sovinisza lehet. Sztravinszkij állítólagos kijelentése, hogy Bartók népdalkutatása „egy nagy ember nagy tévedése”, még aránylag enyhe vád. De a hitleri időkben már egyenlőségjelet tettek a népdalkutatás és a „völkisch” politika közé a modern zene teoretikusai. S ami-